

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.614:351.74

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, доцент

ОБ'ЄКТНО-ПРЕДМЕТНА ВИЗНАЧЕНІСТЬ ЮРИДИЧНОЇ СОЦІОЛОГІЇ: ГНОСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ АНАЛІЗУ

Запропоновано авторський погляд на проблему визначення об'єктно-предметної галузі юридичної соціології. Підкреслено, що в об'єкті галузь юридичної соціології слід включати всі соціальні явища, в яких присутній правовий елемент, навіть якщо цей елемент не виражений у чистому вигляді, а переплетений з іншими. Предмет юридичної соціології визначається та аналізується шляхом зіставлення понять «соціальне юридичне» і «соціальне неюридичне». Доведено, що соціологічний підхід до права не має зводитися лише до застосування соціологічних методів у юриспруденції, а розмежування напрямів дослідження в рамках єдиної інтегративної науки має йти як шляхом розчленовування об'єктів дослідження, так і в напрямі визначення рівнів дослідження у разі збігу їхніх об'єктів.

Ключові слова: юридична соціологія, соціологія права, об'єкт юридичної соціології, предмет юридичної соціології.

Актуальність проблеми. Нині вже немає практично жодного наукового дослідження в будь-якій галузі права, де б не використовувалися або результати соціологічних досліджень, або методи соціологічного аналізу. Будучи науковцем-соціологом з 25-річним стажем і більш ніж 15-річним стажем роботи у вищих навчальних закладах юридичної спрямованості, керуючи роботою молодих учених, я постійно спостерігаю, як надалі все більше зближуються і переплітаються предметні галузі юриспруденції та соціології. Тому в даній статті я вперше дозволила собі висловити деякі міркування з означеної проблеми та категоріально-методологічного визначення юридичної соціології.

Поняттю «юридична соціологія» нерідко надають більш широкого значення, ніж поняттю «соціологія права». Вважають, що остання обмежується тільки власне правом – нормами та інститутами, у той час як юридична соціологія

охоплює всі явища, більш-менш пов'язані із правом, все, відносно чого право може бути причиною, наслідком або приводом, включаючи насильство, бездіяльність, девіантну поведінку. Нам же в науковому плані здається корисним більш широкий підхід до предмета дослідження, оскільки немає таких наслідків права (нехай навіть віддаленіших і часом його деформуючих), звернення до яких не сприяло б його пізнанню. Ось чому ми обираємо саме таке розуміння предмета дослідження і вважаємо за доцільне застосування обох назв – і соціологія права, і юридична соціологія, принципово не розводячи їх, хоча, безумовно, це може викликати певні заперечення з боку фахівців-соціологів. Розуміючи, що в методологічному плані соціологія права може розглядатися як наука, що використовує соціологічні методи для вивчення правових явищ, а юридична соціологія, навпаки, – методи юриспруденції для аналізу соціальних процесів, ми свідомо – намагалися абстрагуватися від такої площини аналізу, акцентуючи увагу на іншому аспекті проблеми – уточненні її предметно-об'єктної галузі, що і визначило *мету* статті.

Викладення основного матеріалу. Виходитимемо з того вже в цілому прийнятого і соціологами, і юристами факту, що в широкому сенсі соціологія права, або юридична соціологія, може бути визначена як галузь загальної соціології, об'єктом якої виступають юридичні явища, що становлять різновид явищ соціальних. Оскільки право породжене суспільством, то всі юридичні явища тією чи іншою мірою є соціальними. При цьому серед соціальних явищ є такі, чий юридичний характер відразу впадає в око. В сучасних суспільствах у першу чергу це закон, судові та адміністративні рішення. Явища подібного роду надалі пропонуємо кваліфікувати як первинні юридичні явища. Вони з очевидністю є юридичними, оскільки створюють право або, що ще вірніше, ідентифікуються із правом. Тому зрозуміло, що у своєму вузькому розумінні соціологія права (або юридична соціологія) обмежується саме цією безперечною сферою. Такий підхід вплинув на спрямованість досліджень у даній галузі. Протягом тривалого часу проблеми, що найчастіше вивчалися юридичною соціологією, були пов'язані із правом як таким і притому узятим у його найбільш загальному виразі – на рівні того, що юристи називають загальною теорією права, або теорією джерел права. Цим пояснюється відносно велика кількість досліджень (у першу чергу зарубіжних) функцій закону, знань закону, уявлення громадян про здійснення правосуддя тощо. Особливо тут слід виділити роботи французьких дослідників Ж. Карбон'є та Ф. Терре; італійських – А. Пагані, Г. Мартінотті, Е. Моріондо; американських – Д. Френка, Т. Арнольда та Р. Тейлора. У той же час не була далекою ця проблематика і для вітчизняних учених. Починаючи з XIX ст. соціально-правові проблеми суспільства досліджували А. Гольмстен, Л. Гумпілович, Б. Кістяківський, М. Коркунов, Н. Палієнко, Л. Петражицький та ін. Становлення української соціології права пов'язано передусім з іменами таких учених, як М. Панов, Н. Осипова, В. Водник, К. Жоль та ін.

Не заперечуючи право на існування зазначеного підходу, пропонуємо іншу, більш широку позицію, яка включає в об'єктну галузь юридичної соціології всі соціальні явища, в яких присутній правовий елемент, навіть якщо цей елемент не виражений у чистому вигляді, а переплетений з іншими. При цьому юридична соціологія штучно не обмежує свої дослідження лише первинними явищами: вона охоплює й вторинні, похідні явища, такі, як родина, власність, договір, відповідальність і т. д. Хоча в цих явищах і є таке соціальне, яке не переломлюється крізь призму права, це не може слугувати достатньою підставою для того, аби оголосити юридичну соціологію некомпетентною у цих питаннях. Ми також впевнені, що було б невірно вважати, що у багатогранності такого явища юридична соціологія покликана виділити лише одну його грань і залишити без уваги інші (мораль, етику, економіку, мову тощо), відносячи їх до сфери загальної соціології. Як загальна соціологія, так і її галузь покликані вивчати досліджуване явище в цілому, але кожна галузь здійснює це своїм шляхом. Так, звертаючись до шлюбу, загальна соціологія насамперед займається моральними стосунками, демографічними і економічними чинниками. Юридичні норми становлять для неї лише ті аспекти, що певним чином пов'язані з можливими ускладненнями в родинному житті, й тому не заслуговують на безпосередню увагу. У той же час юридична соціологія виходить із цих норм і лише потім звертається до питання про те, яким чином вони забезпечуються (або, навпаки, деформуються) у своєму змісті економікою чи суспільною мораллю. Саме розходження цих підходів має призвести в загальному підсумку до кращого розуміння явища.

Іншу схему аналізу проблеми предметно-об'єктної галузі юридичної соціології і соціології права пропонує І. Таммело. На відміну від наведеного розподілу (соціологія права – вивчення правових інститутів; юридична соціологія – вивчення юридичних аспектів різних соціальних явищ) він вважає, що «юридична соціологія» – це соціологічні дослідження юристів, а «соціологія права» – це вивчення юридичних явищ соціологами [1]. У її оцінці можна погодитися з Ж. Карбон'є, який зазначає, що ця схема надає надмірно великого значення професійній ознаці [2]. У дузі схеми, запропонованої І. Таммело, під соціологією в праві часто розуміють лише спроби юристів проілюструвати фактичними даними догматичний опис деяких інституцій. Ця позиція найбільш чітко виражена німецькими авторами Е. Хиршем та М. Ребиндером, які у серії книг «Вивчення правової фактології і соціології права», що виходили у 60–80-ті роки ХХ ст., говорили про вивчення фактів у праві. Однак це «вивчення правової фактології» досить суттєво відмінно від «вивчення соціології права» в сучасному розумінні, хоча вони і пропонують вельми цікаве визначення юридичної соціології, пов'язане з концепцією трьох вимірів права: з точки зору цінностей (філософія права), з точки зору норм (догматична юриспруденція) і з точки зору реальностей (соціологія права). При цьому соціологію права вони поділяють на генетичну соціологію (дослі-

дження соціальної генези права) і операціоністську соціологію (вивчення впливу права на суспільне життя) [див. 3].

Отже, в чому нині полягає основна проблема? Як зробити, аби юридична соціологія, яка виникла на стику загальної соціології і юриспруденції, не опинилася у ролі тієї мавпи, яка не знала, чи не розірватися їй, бо вважала себе і вродливою, і розумною? Вихід, на наш погляд, є, і полягає він у тому, аби чітко розвести категоріально-методологічну базу родинних і дочірньої наук.

Для того щоб одна наукова дисципліна, почавши виокремлюватися від іншої, завоювала повну галузеву визначеність, потрібні час і наукові праці. Труднощі для юридичної соціології полягають у тому, що проблеми права досить легко розчиняються у більш широких категоріях, які входять до предмета загальної соціології.

Відомо, що на початку ХХ ст. в американській соціології право розглядалося лише як частина поняття «соціальний контроль». У наш час деякі представники американської соціології використовують триланковий розподіл загальної соціології на соціологію професій, соціологію рішень та соціологію організацій, який також здатний «перекрити» собою проблематику юридичної соціології. Так, більшість аспектів діяльності суддів і адвокатів потрапляють у предметне поле соціології професій, правотворчість і правосуддя – соціології рішень, а всі інші структури чинного права – соціології організацій. Таким чином, право зводиться, до рівня однієї з багатьох соціальних організацій, таких як система освіти, економічна система, управління, спосіб життя тощо. На наш погляд, такий підхід є недоречним, оскільки він ґрунтується на неповному розумінні специфіки права, його особливої гнучкості, унікальної здатності організувати всі інші організації. Тобто, для того аби довести свою якщо не виключність, то, принаймні, значущість, юридичній соціології, потрібно чітко визначити свій предмет. Зробити це можна, лише провівши «демаркаційну лінію» між поняттями «соціальне юридичне» і «соціальне неюридичне».

Сформувавшись як самостійна дисципліна, юридична соціологія опиняється у стосунках взаємного обміну із загальною соціологією. Однак чи збалансований цей взаємообмін? Юридична соціологія як галузева дисципліна, безумовно, дуже багато отримала від загальної соціології. Більшість методів, що використовуються нею (історико-порівняльний, статистичний, опитування та ін.), можуть розглядатися як адаптація вже розроблених в інших сферах соціології. Багато понять, якими вона користується («соціальний примус», «соціальний контроль», «колективна свідомість», «соціальні ролі» тощо), є поняттями загальної соціології, яким додано правовий акцент. І навіть деякі з тих категорій, які, здавалося б, виражають суто юридичні явища (законна родина, розходження власності і влади в акціонерних товариствах), вироблені представниками загальної соціології.

Загальна ж соціологія, на жаль, менш охоче визнає те, що вона отримала або може отримати від юридичної соціології, як, утім, і від самого права. Ще

Е. Дюркгейм радив соціологам уважно вивчати норми права. Він убачав у них об'єктивний індикатор соціальних чинників. Але цю пораду часто забували і продовжують забувати, в тому числі юридичні соціологи.

З другого боку, слід зазначити, що відмінність юридичної соціології від права куди більш істотна, ніж від загальної соціології. Найбільше розходження спостерігається в об'єктах цих наук.

По-перше, юриспруденція вивчає норми права як такі, а юридична соціологія прагне відкрити соціальні причини, що породжують ці норми, а також соціальний ефект, який виникає внаслідок дії цих норм. Хоча слід мати на увазі, що жоден представник юриспруденції не погодився б нині обмежитися у своєму дослідженні лише текстами, відірваними від життя, від генези норм та їхнього застосування. Завжди при тлумаченні закону доводиться вдаватися або до історії його створення (вивчення підготовчих робіт), або до оцінювання його наслідків.

По-друге, іноді говорять: юрист вивчає право як сукупність нормативних фактів, що мають примусову силу, а соціолог – як явища, тобто поза їхнього зв'язку із владою [2, с. 35]. Таке твердження не викликало б заперечень, якби означало тільки те, що дослідник, який розглядає в соціологічному аспекті свою правову систему, якщо й може абстрагуватися від владного чинника, то тільки усвідомлюючи при цьому, як і будь-який інший громадянин, свою належність до даної правової системи і визнаючи її юридичну владу. Абстрагування від владного чинника можна було б тлумачити як форму вияву принципу суворой об'єктивності, дуже важливого для досліджень, заснованих на соціологічному підході. Однак це абстрагування здатне призвести до небезпечних наслідків, оскільки юридична соціологія, звертаючись до норм права, у цьому разі зможе повністю ігнорувати їхній обов'язковий характер. Такий підхід, безумовно, є неприйнятним.

Хотілося б також звернути увагу й на той факт, що принципове розходження між юриспруденцією і соціологією права слід шукати не в об'єкті цих дисциплін. Це розходження лише точок зору і кута бачення. Той самий об'єкт, що юриспруденція вивчає зсередини, соціологія права розглядає із зовнішнього боку. І саме тому, що остання розглядає об'єкт із зовнішнього боку, вона бачить його як явище, не намагаючись проникнути в сутність, онтологічну глибину. Юрист уже внаслідок своєї професії перебуває немовби всередині правової системи, свого національного права. Навіть будучи чистим теоретиком, він може з достатньою підставою претендувати на те, аби впливати на це право. Він бере участь у розвитку доктрини, є авторитетом у праві, хоча й не його джерелом. Соціолог, навпаки, перебуває поза досліджуваною системою, навіть якщо він сам до неї належить, і його спостереження практично не впливають на її функціонування. Інакше кажучи, юридичній соціології притаманне, як взагалі і всім емпіричним наукам, радикальне відділення спостерігача від спостережуваних матерій. І якщо

для представника юридичних наук право – це бог, соціолог вважає за потрібне керуватися, за влучним визначенням Ж. Карбон'є, «методологічним атеїзмом».

Висновки. Безсумнівним є той факт, що чинником, який стимулює розвиток юридичної соціології, стала широка практика впровадження в дослідження у галузі права соціологічних методів аналізу. Це, по-перше, дозволило звернутися до вивчення тих явищ правової дійсності, які раніше не охоплювалися проблематикою правознавства; по-друге, допомогло подивитися під особливим кутом зору на низку традиційних проблем цієї науки, по-третє, зажадало методологічних розробок у галузі аналізу особливостей і можливостей застосування соціологічних (кількісних та якісних) методів у праві. Фактично в оновленому вигляді виявило себе поєднання емпіричного рівня досліджень із теоріями середнього і вищого рівнів. При цьому ми вважаємо, що соціологічний підхід до права по суті є значно ширшим за просте застосування соціологічних методів в юриспруденції, а розмежування напрямів дослідження в рамках єдиної інтегративної науки має не тільки йти шляхом розчленовування об'єктів дослідження, а й бути спрямованим на визначення аспектів і рівнів дослідження у разі, коли їхні об'єкти збігаються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tammelo I. Quaderni della rivista Sociologia del diritto / I. Tammelo. – Roma, 1994. – 276 p.
2. Карбонье Ж. Юридическая социология : пер. с франц. / Ж. Карбонье // пер. и вступ. ст. В. А. Туманова. – М. : Прогресс, 1996. – 352 с.
3. Hirsh E. Rechtssoziologie / E. Hirsh, M. Rebinder – Bonn, 1977. – 211 p.

ОБЪЕКТНО-ПРЕДМЕТНАЯ ОПРЕДЕЛЕННОСТЬ ЮРИДИЧЕСКОЙ СОЦИОЛОГИИ: ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ АНАЛИЗА

Погребная В. Л.

Предложен авторский взгляд на проблему установления объектно-предметной области юридической социологии. Подчеркнуто, что в объектную область юридической социологии следует включать все социальные явления, в которых присутствует правовой элемент, даже если этот элемент не выражен в чистом виде, а переплетен с другими. Предмет юридической социологии проанализирован путем сопоставления понятий «социальное юридическое» и «социальное неюридическое». Доказано, что социологический подход к праву не может сводиться лишь к применению социологических методов в юриспруденции, а размежевание направлений исследования в рамках единой интегративной науки должно идти не только путем расчленения объектов

исследования, но и в направлении определения аспектов и уровней исследования в случае совпадения их объектов.

Ключевые слова: юридическая социология, социология права, объект юридической социологии, предмет юридической социологии.

THE OBJECT-SUBJECT DEFINICE OF THE JURISTIC SOCIOLOGY: THE GNOSEOLOGY ANALISIS

Pogribna V. L.

The article supports the author's position of object-subject domain of the juristic sociology. The author stresses the object domain includes all social phenomena with the juristic element. The juristic sociology subject is analyzed by juxtaposition of «social juristic» and «social nonjuristic». The author demonstrates the installation of the social analysis methods in the branch of jurisprudence guarantees the juristic sociology development.

Keywords: juristic sociology, object of juristic sociology, subject of juristic sociology.

УДК 340.12

Г. П. Клімова, доктор філософських наук, професор

СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Присвячено теоретико-методологічному аналізу правової свідомості як найважливішого елемента правової культури суспільства. Особливу увагу приділено розгляду структури правової свідомості, виявленню його елементного складу, а також розкриттю основних напрямів впливу правової свідомості на розвиток українського суспільства.

Ключові слова: правова культура, правова свідомість, правова психологія, правова ідеологія

Актуальність проблеми. Правова держава і громадянське суспільство можуть формуватися, з одного боку, шляхом удосконалення законодавства і державного управління, а з другого – через забезпечення високого рівня правової культури українських громадян, без чого неможливе встановлення правопорядку в суспільстві.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблеми правової культури перебувають у центрі уваги відомих українських науковців (Н. Бура, В. Головченко, В. Бабкін, С. Бобровник, Г. Балюк, В. Копейчиков, В. Котюк, А. Крижановський, Є. Назаренко, В. Оксамитний, М. Орзіх, М. Панов, В. Селіванов,